

ШІСТЬ ЖІНОК У ВІПАЛЬНІ

Восени 1943 року молода жінка з немовлям на руках і невеликою валізкою мусила вночі втікати з дому: солдати вермахту попередили Дарину Полотнюк, що за нею прийде гестапо. Чоловіка Євгена було розстріляно як заручника; вони обоє жили у карпатських митрополичих лісах Андрея Шептицького, виконуючи завдання УПА. У валізці була друкарська машинка — чоловіків весільний дарунок, трохи дитячого одягу і великий рукопис. Роман називався «Сестри Річинські», авторка писала під псевдонімом Ірина Вільде. Вона здобула собі письменницьке ім'я ще перед війною, опублікувала кілька книжок. За підозрою у причетності до українських нелегальних організацій студентку Дарину Макогон виключили з Львівського університету. Заробляла репетиторством, писала принагідні статті, і якось Олена Кисілевська, редакторка журналу «Жіноча доля», що виходив у Коломиї, одна з лідерок феміністичного руху в Галичині, запропонувала їй посаду в редакції. Ірина Вільде, зокрема, долучилася тоді до гучної полеміки з Софією Яблонською, обстоюючи більш радикальні феміністичні принципи.

Коломия й стала місцем дії одного з кращих українських романів XX століття: в описах містечка Нашого в «Сестрах Річинських» угадуються і ландшафти, й будівлі, і характерні назви. У редакції «Жіночої долі» Ірина Вільде якраз і познайомилася з колегою, родин-

на історія якої лягла в основу сюжету. Зміни стосунків між статями, спричинені, зокрема, Першою світовою війною, доля амбітної, інтелегентної нової жінки в соціумі, який усе менше визначається старожитніми патріархальними приписами, — це її улюблені теми, які розгортає в різних ракурсах і наświetленнях. Навіть і мотив сестринства, наголошений уже в назві, звучав тоді програмово: жіночий світ стає самодостатнім об'єктом письменницької уваги й інтересу.

Вона хотіла, аби її героїні розказали про себе кожна своїм голо- сом, розкривши неповторну індивідуальність, давши перспективи жіночого сприймання дійсності, яка ніби не для них і не ними була уряджена й облаштована. Це розповідь про крах патріархального світу й утвердження нових цінностей, а метафорою занепаду старого ладу стає руйнування родинного гнізда, дому, який вважався незрушною фортецею. Нагло помирає панотець Аркадій Річинський — і його дружина та п'ятеро доньок мусять самі давати раду з усіма викликами тої застрашливої реальності, від якої завжди були відгороджені. Глава родини опікувався справами, а жінки мусили дбати тільки про досконалість інтер'єрів. До того ж у сейфі знайшлися лише акції збанкрутілої нафтової компанії, тож тепер ішлося про елементарне фізичне виживання. А «вдова по каноніку» — то чи не найгірша атестація у ділових і фінансових колах. Найбезпораднішою в безвихідній ситуації виявилася найстарша: сорокадвохрічна Олена наївніша й боязкіша за своїх доньок; інфантильність, незнання елементарних законів людського співжиття роблять її хіба безборонною здобиччю кредиторів. Вона належить до того покоління, в якому дівчатам досить було засвідчити реноме вправної господині, аби здобути вартість на матримоніальному ринку. Доньки ж натомість уже отримують гімназичну освіту й обмежитися хатнім простором не хочуть.

Утім приклади для наслідування у них усе ж були. Екстравагантна тітка Клавда Річинська, одна з найцікавіших персонажок у цьому багатолюдному романі, не захотіла бути об'єктом шлюбних торгів. Отримавши великий спадок, дуже швидко вилікувалася від романтики, зрозумівши, що кавалери, котрі навперебій змагаються подати їй пелеринку, числять насамперед розміри посагу. І амбітна,

цілеспрямована дівчина захотіла сама забезпечити незалежність. Здавала в оренду будинок, перепродувала земельні ділянки, відкрила крамниці українських вишивок (утім тут її швидко витіснили заповзятливі кооператори), громадила капітал. І — гралася чоловічими серцями, ніколи не заводячи серйозних стосунків.

Ірина Вільде охоче й майстерно представляє у творі той речевий світ, ті детально розмальовані лаштунки, в яких розгортається дія. У цих описах звучить і іронія, й водночас ностальгія, адже старосвітський життєвий лад невдовзі розлетиться в друзки у шалених нуртах історії, в зміні влад, політичних та воєнних режимів, переселень і гвалтовних депортацій. А поки що інтер'єри незрідка видаються оригінальнішими та яскравішими, ніж їхні невиразні, заскнілі в дрібницях господині, а історії речей — непорівнянно цікавішими, ніж жіночі біографії. Незмінність торшерів і крісел іноді породжує рятівну (але яку ж крихку!) ілюзію стабільності й незагроженості. Навіть уже знаючи про банкрутство й приреченість, «коли ми всі сиділи в ідальні під великим жовтогарячим абажуром, при святковій порцеляні, маючи за своїми спинами старі буфети з кришталями та сріблом, зогріті сімейним настроєм і чаєм, створювалося таке враження, ніби в машині нашого дому нічого не попсувалось, ніби все тут по-давньому». Шафи й креденси мали б служити багатьом поколінням, посуд передаватися у спадок. Для Олени Річинської забаганки доньок видаються знаками якогось кінецьсвітнього хаосу: «Катерина зажадала модерні меблі, й Олена знову здивувалась. Взагалі останнім часом щораз частіше виникали в її житті причини для здивування. Виходило, що оті довгі роки поруч Аркадія прожила вона в якомусь потойбічному світі, і тільки тепер вступає вона у справжнє життя... От, наприклад, з меблями для Катерини. Чим не підходять для неї оті з батьківського дому? Ідальня з чорного дерева, масивна, вічна, можна сказати. Звичайно, не нова вже, але, напевно, витримає не одне ще покоління. Спочи- вальня — тисова. Кажуть, не модна вже сьогодні — але що з того? Зате майже уніка, коли не лічити літньої резиденції владики десь у Перегінську». Однак коли довелося відмовитися навіть від кави, задовольняючись ячмінним ерзадом (якраз цей момент остаточно

й упевнив віддану служницю Мариню, що все втрачено), солідні порожні банки з різноманітними написами лише підкреслювали безвихідність становища: «Проте коли ввійшла у кухню і її погляд мимохіть упав на батарею фаянсових коробок з написами: "цукор", "какао", "кава", до Олі якось відразу дійшло, що багато дечого в їхньому домі держиться вже лише на бутафорії». А навмисне вишукано сервірований стіл, коли єдиною доступною стравою вже була лише картопля, за контрастом болісно поглиблює прірву, яка розділила благополучне вчора та безнадійне сьогодні: «І коли нарешті приходить такий день, що на вечерю випадає справді тільки картопля "в мундирах" з квашеними огірками, Мариня з лукавою слухняністю, навмисне не приховуючи зловтіхи, виконує те, що наказала їй колись Зоня. Застеляє стіл святковою адамашковою скатертю, розкладає подвійні тарілки і крихту масла, яке має більш символічне, ніж практичне, значення, укладає в кришталеву масельничку, подає на стіл, крім солі, ще й гірчицю подвійного ґатунку — кримську солодку і французьку — та перець, до кожної пари тарілок додає ще десертні виделки й ножі, на середині стола кладе зубочистки і букет паперових серветок. Завершенням Марининою помсти був піднос з порожньою горілчаною пляшкою і порожні склянки з підставками перед кожним прибором. Картоплю подає на стіл в полумиску, прикритому серветкою».

Клавда Річинська перетворює своє мешкання у своєрідний музей одної особи, наділяючи меморіальні речі особливими історіями, представляючи власне життя у якнайвигіднішому світлі. Коли монотонне домашнє побутування Олени залишає їй тільки дрібки спогадів, у реальності яких вона й сама з роками сумнівається, то Клавда опредмечує минуле, пильно дбаючи про реліквії й культивуючи дорогу пам'ять. Її вітальня таки цілковито несхожа на інші. «У довгій сонячній кімнаті, що скидалась на погано впорядкований музей, немов був законсервований шматок живого людського організму, юність і мрії Клавди Річинської. Усміхнені, наснажені здоров'ям і молодечим запалом портрети молодих жінок і чоловіків навмисне не хотіли старітись. Між ними пишалась в натуральну величину дівчина з романтично розпущеним по плечах волоссям.

Ах, романтика! Вона не мала бути пайкою в житті Клавди.

Засушені квіти, без кольору і запаху, майстерні віяльця з новою квістою і пер чужоземних птахів, коралі, що в'янули з туги за теплом живої, людської істоти, альбоми з поздоровленнями і видами на море, бурями на заході сонця, з скелетами малих морських потвор, трави з-під чужого неба — все те висіло на стінах, як свідки і співучасники далеких забав і ночей.

Історія Клавди Річинської — в образах. Клавда досі пам'ятала біографію кожного з цих предметів. Любила розповідати про те, що роги, он ті, над буфетом вгорі, подарував їй як трофей князь під час полювання, а он ті засушені рожі дістала від нього перед кадриллю. Протанцювала всі фігури з темно-червоною рожею на грудях, і за це її осудили. Вважали, що для молодої панночки була б відповіднішою блідо-рожева квітка».

Кожна із сестер робить вибір у згоді з власними уявленнями про життєвий успіх і щастя. Найстарша Катерина успадкувала і батьків гострий розум, і непривабливу зовнішність, тож воліла не чекати щедрот скупі долі. Аби здобути шанований статус «пані докторової», одружившись з лікарем Теофілом Безбородьком, відпрацювала бездоганний сценарій: підкупила лжесвідків, обплутала нареченого непозбутними боргами, спокусила нездійсненими обіцянками. «Катерина хотіла довести світові, що тільки вона, одна вона — невродлива, малопомітна — матиме доктора Безбородька. І то ще як матиме! Не тільки його прізвище, але й його глибока прив'язаність (якщо слово "кохання" здається доктору вже застарілим) належатиме тільки їй. Була переконана, що з такими прикметами, як її, не буде нікому гирею на носі, тим паче в коханої людини. Зробить по змозі своїх сил життя Теофілові безжурним та зручним, і не може бути, щоб він, хай за рік, хай пізніше, не зрозуміє її добрих прикмет і не оцінить належно її присутності у своєму житті».

Така шалена ділова енергія варта була б кращого застосування. Не здобула в статусі пані Безбородько родинного затишку й злагоди, але зберегла гідність і самоповагу. Завдячувала те все нещастю сестри, якою підло скористалася, коли вважала за потрібне. Вродливиці Нелі, як думали батьки, всі жадання мали здійснитися

самі собою, адже краса — товар, за який багато охочих заплатити. Однак Нелі судилося бути лише іграшкою в брудному ґешефті старшої сестри. Маклер Суліман закоханий у красуню Річинську і згоджується допомогти Катерині, пустивши неправдиву поголоску про отриманий нею великий спадок, якщо просити про послугу прийде Неля. Напоена наркотичним зіллям, непритомна дівчина стає об'єктом сексуального насильства. Про те, що з нею сталося, нікому не може розповісти, і затамоване горе гнітить тим сильніше. Ні розрадників, ні психологів для такого випадку не існувало, а весь тягар вини перекладали на жертву. «Своє велике горе Неля сприйняла з істинно християнською покорою: не проклінала Катерини, навіть не бажала їй зла; не мала претензій до Бога, що саме її обрав для того, щоб втаємничити в безодню людського падіння, а просто повільно завмирала. Неля втратила найголовніше: охоту до життя. За цим втратила сон. Неля не те щоб зовсім не спала, а дрімала в якомусь виснажливому нервовому півсні. Дрімала й удень. Бувало так, що й ходячи. Потім втратила й апетит. Мало що допомагало хитрування Марині, яка від якогось часу систематично обкрадала стіл Безбородька і нишком тикала Нелі всякі делікатеси. Неля брала в рот шматочок шинки чи голландського сиру і, не відчуваючи навіть смаку, довго бездумно жувала. І якщо ковтала, а не випльовувала цю жвачку, то виключно заради того, щоб не робити прикрості добрій душі Марині.

Серцем Неля ще й досі не могла повірити в те, що розум давно мусив визнати як факт: сестра просто-напросто продала її маклерові. Коли раніше Неля читала про таке в романах (за читання яких завжди гнівався покійний татко!), то вона уявляла собі, що такі випадки можливі тільки у великих, далеких містах, і то, либонь, існують вони більше в уяві письменників, ніж насправді в житті. Але щоб щось подібне могло трапитись у Нашому, в домі священника, в їхній родині? Еге ж, коли задуматись над цим глибше, то можна втратити не тільки сон чи апетит, а й здоровий глузд. До нестями гнітило те, що цей випадок морально знищив їхню сім'ю. Впала крапля страшною отрути на живий організм, і він перестав жити.

Нема й ніколи вже не буде такої родини Річинських, яка була за татка, хоч зовні начеб все по-старому, начеб все гаразд».

Нелин подальший вибір змушує згадати Долорес у «Камінному господарі» Лесі Українки: коли тіло осквернене, жінка хоче позбутися самої приналежності до статі, обираючи чернецтво і служіння Богові. Але в сюжеті роману і такий вибір виявився неможливим, бо в монастирі панна Річинська зустрічає хтивий погляд благочестивого сповідника, котрий зацікавлено допитується про всі подробиці її «гріха». Наївні мрії про місіонерство десь на сході, навернення заблуканих душ він одразу ж розвіює, бо католицизм забороняє місіонерське служіння жінок. В обителі Неля хіба пережила чергове приниження й крах ілюзій.

Для розуміння цього складного, багат шарового, сюжетно розгалуженого роману важливо брати до уваги історичний контекст. Шукаючи справи, якій може себе жертвовно присвятити, дівчина починає допомагати політ'в'язням, долучаючись тим самим до підпільного національного руху, якраз у цьому середовищі знаходячи свої ідеали й новий сенс існування. І невдовзі в тюрмі бере шлюб з Маркіяном Івашковим, котрий відбуває довічний термін. Радянська цензура не завжди була всевидющою, і над присудом українського студента у польській тюрмі не застановлялася. Між тим багатьом читачам було очевидно, що Ірина Вільде героїзує оунівський рух, студентську молодь, котра самовіддано боролася за свою державу. Силою обставин це кохання зоставатиметься платонічним, отже, травма сексуальної наруги ніби віддаляється в якусь передісторію, безвідносно до її одруження. Натомість для Нелі статус заміжньої жінки став рятівним, оберігаючи від чоловічих домагань і матримоніальних пропозицій.

Пасивно ждати більш чи менш прекрасних принців у доглянутому хатньому просторі, як велося в багатьох поколіннях родини Річинських, уже не виходить. Коли найстарша першою проломила вихід, молодші чекали кожна своєї нагоди. Ірина Вільде дуже недовірлива до романтичних уявлень і замріянь: вона не боїться показати — як іронізувала колись Леся Українка — «в кохання над чолом // строкату шапку блазня або пляму». Безхмарно щасливих